

МІСЦЕ ПРИЙОМНОЇ СІМ'Ї У СИСТЕМІ ФОРМ ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ І ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

Розглянуто місце прийомної сім'ї в загальній системі, визначеній сімейним законодавством, форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Визначено правовий статус та значення прийомної сім'ї у сфері забезпечення сімейним вихованням дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Ключові слова: сімейне виховання, дитина-сирота, дитина, позбавлена батьківського піклування, форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, прийомна сім'я, прийомні батьки.

Миرونенко В.П. Место приемной семьи в системе форм устройства детей-сирот и детей, лишенных родительского попечения

Рассмотрено место приемной семьи в общей системе, определенной семейным законодательством, форм устройства детей-сирот и детей, лишенных родительского попечения. Определен правовой статус и значение приемной семьи в сфере обеспечения семейным воспитанием детей-сирот и детей, лишенных родительского попечения.

Ключевые слова: семейное воспитание, дети-сироты, дети, лишенные родительского попечения, формы устройства детей-сирот и детей, лишенных родительского попечения, приемная семья, приемные родители.

Mironenko Valentyna. The place of the foster home in the system of forms of an arrangement of orphans children and children, deprived the parental care

The place of the foster home in the general system, certain by the family legislation, forms of an arrangement of orphans children and children, deprived parental care is considered. It is certain a legal status and meaning of the foster home in the sphere of ensuring by family education of orphans and children, deprived the parental care.

Key words: Family education, orphans children, children, deprived parental care, the form of an arrangement of orphans children and children, foster home, adoptive parents.

Право на сімейне виховання є чітко вираженим приписом закону: батьки зобов'язані виховувати дитину і мають переважне право на особисте виховання дитини (статті 150, 151 Сімейного кодексу (далі – СК) України); держава, проголосивши пріоритет сімейного виховання, бере під свою охорону кожна дитину-сироту і дитину, позбавлену батьківського піклування (частини 3–4 ст. 5 СК України). Введенням до законодавства зазначених норм держава Україна, з одного боку, визнала наявність і необхідність подолання такого негативного явища, як соціальне сирітство, взявши на себе зобов'язання створити кожній дитині, яка є її громадянином, належні умови для виховання і розвитку. З другого боку, таке зобов'язання цілком відповідає світовій практиці, за якою у разі позбавлення дитини з різних причин можливості виховуватись у сім'ї, відповідальність за її виховання бере суспільство. Інакше кажучи, правом на сімейне, а це означає – батьківське виховання, наділені не тільки діти, які виховуються у повноцінних сім'ях, мають обох або тільки одного з батьків, таким правом мають бути забезпечені й діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування.

Питання виховання дітей, у тому числі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, саме в аспекті реалізації ними права на сімейне, батьківське виховання, є предметом наукових досліджень таких вітчизняних фахівців у галузі сімейного права, як Я. Шевченко, З. Ромовська, Л. Короткова, С. Індиченко, В. Гопанчук, Л. Савченко, О. Карпенко, І. Васильківська, А. Кидалова та багатьох інших. Пильна увага до питань виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського виховання є цілком закономірною, оскільки сфера виховання і захисту прав дитини ніколи не втратить своєї актуальності. Але, незважаючи на численні праці, теоретична база вивчення питань щодо виховання, притаманних цій сфері негативних явищ, зокрема соціального сирітства, відділення сім'ї від батьківства, поділів сімейного виховання залишається слабкою.

Тому здійснено науково-теоретичне дослідження правового статусу прийомної сім'ї як однієї з альтернативних форм сімейного виховання, визначивши роль та значення інституту прийомної сім'ї у загальній системі державних заходів, спрямованих на забезпечення здійснення кожною дитиною права на сімейне виховання, як з точки зору виконання вимог міжнародного та національного законодавства про охорону дитинства, так і з точки зору дотримання прав та інтересів кожної, окремо взятої дитини.

Державна система опіки, яка існує нині (дитячі будинки, інтернати, будинки дитини), не в змозі дати дитині відчуття належності до родини, любові, що є важливим для становлення особистості та яке дитина може отримати лише в сім'ї. Соціологічні дослідження свідчать, що навіть за гарних умов утримання та виховання у дитячих державних закладах діти, що в них виховуються, істотно відрізняються від дітей, які зростають у сім'ї. У зв'язку з цим слід погодитись з О. Карпенко, яка наголошує, що морально-психологічний клімат у таких закладах не сприяє повноцінній соціалізації дитини та підготовці її до самостійного життя у суспільстві¹. Крім того, зазначають науковці, емпіричні реакції, що формуються у перші дні життя дитини, ще задовго до того, як вона навчиться відрізнити себе від інших, за відсутності сімейного оточення залишаються нерозвиненими, що впливає в майбутньому на її самооцінку. Брак атмосфери життя у сім'ї негативно впливає на особистісні якості її вже як дорослої людини, на характер її поведінки². Саме тому останнім часом українське суспільство значну увагу приділяє питанню виховання дітей-сиріт та дітей, що залишилися без батьківського піклування.

Про переваги належного сімейного виховання говорити не доводиться, вони очевидні, як очевидним є і той факт, що розвиток дитини, яка залишилась поза сферою сім'ї, сферою виховного впливу батьків, не відповідає ні її інтересам, ні інтересам суспільства, не забезпечує дитині природного права на дитинство, в цілому має вкрай негативні наслідки.

Можливість виховувати дітей, які втратили сім'ю, в родинному оточенні отримано завдяки впровадженню в практику альтернативних форм сімейного виховання. Отже, з метою удосконалення існуючої системи опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, втілюючи у життя гарантоване державою право дитини на сімейне виховання, чинне сімейне законодавство передбачає такі форми влаштування зазначеної категорії дітей: патронат, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу.

Першочерговим завданням, яке ставить перед собою держава щодо влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, є розвиток ново-

го ефективного соціального інституту виховання таких дітей – прийомної сім'ї. Вперше завдання з утворення та поширення в Україні прийомних сімей було визначено в Національній програмі «Діти України», в інших державних програмах та заходах, спрямованих на вирішення проблем соціального сирітства в Україні. Більш ніж десятилітній досвід цілеспрямованої діяльності щодо створення та впровадження нової форми опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування – інституту прийомної сім'ї, показав, що певні позитивні результати отримано: відпрацьовано методики підбору та підготовки потенційних батьків; розроблено механізми соціального супроводу і оцінювання ефективності функціонування прийомних сімей; організовано та апробовано тренінги та навчальні курси для підготовки соціальних працівників, які працюють з прийомними сім'ями.

У побутовому обігу термін «приймна сім'я» вживається давно у значенні сім'ї, яка взяла на виховання дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування. З 1998 р. термін «приймна сім'я» має юридичне визначення. Відповідно до ст. 256-1 СК України, приймна сім'я – це сім'я, яка добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від 1 до 4 дітей для виховання і спільного проживання. Загальна кількість рідних та прийомних дітей у сім'ї не повинна становити більше п'яти осіб. Приймна сім'я є формою державної опіки над дітьми-сиротами й дітьми, позбавленими батьківського піклування, коли частину функцій – матеріальне забезпечення утримання дітей, оплату праці прийомним батькам, методичну підготовку прийомних батьків та допомогу їм у вихованні сироти, а також контроль за утриманням та вихованням дитини – держава залишає за собою. Основна мета прийомної сім'ї – тимчасове утримання та виховання дитини, яка приходить у сім'ю з дитячого інституційного закладу, з кризової сім'ї, з притулку або медичної установи. Інститут прийомної сім'ї принципово відрізняється від усиновлення, опіки родичів та опіки над дітьми у дитячих будинках сімейного типу.

Сім'я усиновлювачів, на відміну від прийомної сім'ї, формально стає рідною сім'єю для усиновленої дитини. Усиновлювачі щодо усиновленої дитини мають всі права та обов'язки, як і батьки кровних дітей. Водночас усиновлена дитина вже не має статусу сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, на неї не поширюються певні пільги. Усиновити можна дитину, у якої немає рідних батьків або вони офіційно від неї відмовилися чи були позбавлені батьківських прав. Дитина, яку підкинули або у неї є один із батьків, не позбавлений батьківських прав, не може бути усиновлена.

Приймна сім'я – зовсім інша форма опіки. До неї може бути влаштована дитина, у якої є батьки, але вони з певних причин не в змозі її виховувати. У прийомній сім'ї можуть виховуватися діти, батьки яких не позбавлені батьківських прав, але протягом певного часу не спроможні виховувати своїх дітей у зв'язку з хворобою, перебуванням у місцях позбавлення волі тощо. Уже зараз є сім'ї, де виховуються діти, батьки яких перебувають у місцях позбавлення волі. За сприятливих обставин, після повернення батьків, наприклад, із місць позбавлення волі, діти можуть повернутися в рідну сім'ю. Під час перебування дитини у прийомній сім'ї держава виконує функції піклувальника через соціальних працівників і працівників органів опіки. Держава не тільки фінансує, а й контролює утримання й виховання дитини у прийомній сім'ї, надає допомогу, спрямовану на її розвиток і соціалізацію, організовує соціальний супровід прийомної сім'ї й дити-

ни. За дитиною-сиротою та дитиною, позбавленою батьківського піклування, що потрапила у прийомну сім'ю, зберігається статус дитини-сироти і всі пільги, якими вона має право користуватися.

Від дитячих будинків сімейного типу прийомні сім'ї відрізняються за різними критеріями, зокрема чисельністю дітей. У прийомних сім'ях загальна кількість дітей (рідних і прийомних) не повинна перевищувати п'яти осіб. Передбачається, що батьки можуть працювати, вони не обов'язково мають бути професійними педагогами, тобто це сім'я, яка досить типова для нашого суспільства. Дитячі будинки сімейного типу більше нагадують міні-інтернати, оскільки кількість дітей у таких сім'ях здебільшого становить 15–20 осіб.

Функції держави щодо дитячих будинків сімейного типу і прийомних сімей різні. Перших держава забезпечує відомчим житлом, обладнанням, транспортом. У прийомній сім'ї експлуатуються житло, меблі батьків, вартість яких держава відшкодовує лише частково.

За досвідом зарубіжних країн у прийомних сім'ях, як правило, виховуються діти, які можуть повернутися в рідні сім'ї або є кандидатами на усиновлення в інші сім'ї. Українські прийомні сім'ї розраховані на довгостроковий фостерінг – до повноліття дитини.

Ще однією принциповою відмінністю прийомних сімей від інших форм опіки є наявність соціального працівника як ланки між державою і прийомною сім'єю. Основні функції соціального працівника такі: вивчення відповідності об'єктивних і суб'єктивних характеристик потенційної сім'ї визначеним вимогам; підготовка як потенційних прийомних батьків, так і дітей для конкретної прийомної сім'ї; соціальний супровід функціонування прийомної сім'ї та визначення ефективності функціонування прийомних сімей; робота з кровною сім'єю з метою її реабілітації та налагодження контакту між нею і дитиною.

В умовах України, де інфраструктура соціальних служб поки що розвинена недостатньо, всі функції щодо прийомної сім'ї покладаються на одного чи двох соціальних працівників, як правило, тих, які працюють у соціальних службах для дітей. Їх основною функцією є захист прав дитини у широкому розумінні цього слова. Отже, соціальний працівник у своїй діяльності має поєднувати соціальну допомогу з соціальним контролем за процесом соціалізації дитини у прийомній сім'ї.

Законодавче поле опіки над дитиною, служби, що вирішують питання соціального захисту дітей, у різних країнах мають різну структуру та історію, хоча у практиці функціонування самої прийомної сім'ї, як виявилось, є багато спільних рис і підходів. Спільний елемент – відповідальність державних структур на різних рівнях за вирішення долі дитини в її інтересах. Не відрізняються у багатьох країнах підходи щодо рекрутування, критеріїв підбору, тренінгу та соціального супроводу, оцінки діяльності прийомних сімей. Це підтверджує аналіз тренінг-матеріалів для прийомних батьків, якими користуються соціальні працівники США, Великобританії, Канади³. Законодавче поле функціонування прийомних сімей в Україні нині принципово відрізняється від ситуації в інших країнах передусім своєю недосконалістю: офіційно не визначено стандарти підготовки прийомних батьків; зміст соціального супроводу; права та обов'язки соціальних працівників; форми оцінювання ефективності розвитку та виховання дітей. За даними ООН/ЮНІСЕФ у країнах Східної Європи визнано за необхідне розвивати інститут прийомної сім'ї. У деяких із них (Угорщина, Словаччина, Чехія, Румунія) уже

прийнято відповідні зміни до законодавства, створено служби підтримки та функціонування прийомної сім'ї. У Словаччині законодавчо збільшено грошові виплати сім'ям, які виховують нерідних дітей; у Польщі біологічні батьки зобов'язані фінансово підтримувати своїх дітей, які виховуються у прийомних сім'ях. У Польщі та Росії діють інформаційно-рекламні кампанії для формування позитивної громадської думки щодо створення інституту прийомної сім'ї.

В Україні тільки формується громадська думка щодо підтримки інституту прийомної сім'ї. Виховання дитини в прийомній сім'ї дає можливість зберегти для неї найголовніший соціалізований чинник – сімейний. Це дозволить дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, пройти процес соціалізації у нормальних сімейних умовах, сформувати навички життя на прикладі членів родини, не почувати себе «вигнанцями» у суспільстві. Головною метою виховання дитини у прийомній сім'ї є розвиток у неї навичок (особистісних, соціальних, професійних), що дозволяють їй стати повноправним членом суспільства: оволодіти гідною професією, набути позитивного соціального статусу, створити власну сім'ю, виховувати дітей. Окрім того, функціонування прийомної сім'ї дозволить ефективно використати державні кошти (утримання дитини прийомною сім'єю для держави коштує мінімум у 2 рази дешевше, ніж в інтернатних закладах), оскільки вкладених коштів достатньо для того, щоб держава у подальшому не утримувала цю людину ані як безробітну, ані як в'язня.

З одного боку, прийомна сім'я володіє всіма ознаками сім'ї як такої, або це – родина, в якій проживають особи, об'єднані правами та обов'язками, що передбачені сімейним законодавством, з другого – в контексті відповідних статей Сімейного кодексу України вона має лише ті ознаки, які відрізняють її від інших форм опіки: прийомна сім'я засновується на договорі, який укладається у письмовій формі за проханням осіб, які бажають виховувати дитину в своїй сім'ї; сторонами в даному договорі є ці особи та орган опіки та піклування; особи, які укладають договір іменуються прийомними батьками (батьками-вихователями) – це можуть бути бездітне подружжя або ті, у кого є свої рідні діти – як повнолітні, так і неповнолітні; дітям, які виховуються в прийомній сім'ї щомісячно виплачується грошова допомога на їх утримання за рахунок бюджетних коштів органів місцевого самоврядування відповідно до фактичних цін, які склалися в даному регіоні; прийомна сім'я користується різного роду пільгами відповідно до рішення, яке приймається органом місцевого самоврядування, тощо.

Отже, створення інституту прийомних сімей в Україні – значний крок до трансформації державної системи опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. Визнаючи доцільність створення нового інституту опіки, вчені і практики звертають увагу на недостатню ефективність тих форм опіки, які нині наявні у державі. Інтернатне виховання в основному зорієнтоване на формування людини колективної форми співіснування, а ринкова економіка вимагає від неї розвитку особистих здібностей. Дитячі будинки сімейного типу є досить ефективною формою, проте вони потребують значних фінансових витрат з боку держави: надання додаткової житлової площі, забезпечення сім'ї транспортом тощо. Опіка з боку родичів є найбільш прийнятною, оскільки дітисироти при цьому найменше травмуються психологічно, але, на жаль, через обмеженість матеріальних можливостей опікунів-пенсіонерів (а саме вони, як правило, стають опікунами) постає проблема матеріального забезпечення дітей.

Водночас слід пам'ятати, що коли порушується питання ефективності тієї чи іншої форми опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського

піклування, за бюрократичним словосполученням «низька ефективність» або «недостатня ефективність» стоять живі істоти, йдеться про «зламани» долі дітей, складні життєві ситуації, в яких опиняється дитина. І це має спонукати фахівців до пошуку оптимальних форм опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. Звичайно, пошуки таких форм потребують перевірки їх доцільності, можливостей ефективності в процесі реалізації.

Отже, в Україні проводиться цілеспрямована робота зі створення нової форми державної опіки – інституту прийомної сім'ї, що дає можливість дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, рости та виховуватися в сім'ї. Приймозна сім'я утворюється для того, щоб забезпечити право дитини, яка втратила батьківське піклування, на зростання і розвиток у сімейному оточенні.

1. Карпенко О. Сімейні форми утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: проблеми правового реформування / О. Карпенко // Право України. – 2001. – № 3. – С.79. 2. Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування / [авт. кол. Волинець Л.С., Комарова Н.М., Антонова-Турченко О.Г., Іванова І.Б., Пеша І.В.]. – К.: Студцентр, 1998. – С. 42. 3. Там само. – С.113.

УДК 349.22

О. С. КУРЬЛЁВА

ОСНОВАНИЯ ПРЕКРАЩЕНИЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРА В ТРУДОВЫХ КОДЕКСАХ БЕЛАРУСИ, РОССИИ, УКРАИНЫ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПОНЯТИЯ

Исследуются проблемы прекращения трудового договора в сравнительном аспекте по законодательству Беларуси, России и Украины. Детально анализируется соотношение понятий «расторжение», «прекращение» трудового договора, «увольнение» работника. Исследована теоретическая составляющая юридических фактов, являющихся основаниями прекращения трудового договора. Отдельно определены социальные обстоятельства, имеющие юридическое значение при увольнении работника. Проведено соотношение нормативных понятий «основания» и «причины» прекращения трудового договора.

Ключевые слова: трудовой договор, юридические факты, прекращение трудового договора, основания расторжения трудового договора, социальные обстоятельства.

Курьлюва О.С. Підстави припинення трудового договору в трудових кодексах Білорусі, Росії, України: теоретичні проблеми визначення поняття

Досліджується проблема припинення трудового договору в порівняльному аспекті за законодавством Білорусі, України та Росії. Детально аналізується співвідношення понять «розірвання», «припинення» трудового договору, «звільнення» працівника. Досліджено теоретичну складову юридичних фактів, які є підставами розірвання трудового договору. Окремо визначено, які соціальні обставини мають юридичне значення

© КУРЬЛЁВА Ольга Сергеевна – кандидат юридических наук, доцент кафедры гражданского процесса и трудового права юридического факультета Белорусского государственного университета